

УДК 342.7

Теорія та історія держави і права

Дашковська Олена Ростиславівна

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії і філософії права*

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Дашковская Елена Ростиславовна

*доктор юридических наук, профессор,
профессор кафедры теории и философии права*

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Dashkovska Olena

*Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of Theory and Philosophy of Law
Yaroslav Mudryi National Law University*

Мацак Олександр Анатолійович

*студент
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Мацак Александр Анатоліевич

*студент
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Matsak Oleksandr

*Student of the
Yaroslav Mudryi National Law University*

Терпіль Анастасія Олександрівна

*студентка
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Терпиль Анастасия Александровна

*студентка
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Terpil Anastasiia

Student of the

Yaroslav Mudriy National Law University

**ПРАВО НА СВОБОДУ СЛОВА VS ПРАВО НА ПОВАГУ
РЕЛІГІЙНИХ ПОЧУТТІВ: ПРАВОВІ МЕЖІ
ПРАВО НА СВОБОДУ СЛОВА VS ПРАВО НА УВАЖЕНИЕ
РЕЛИГИОЗНЫХ ЧУВСТВ: ПРАВОВЫЕ ПРЕДЕЛЫ
THE RIGHT TO FREEDOM OF SPEECH VS THE RIGHT TO
RESPECT RELIGIOUS FEELINGS: LEGAL LIMITS**

Анотація. У статті проаналізовано співвідношення права на свободу слова та права на повагу до релігійних почуттів в контексті міжнародно-правових гарантій їх забезпечення. Виокремлено основні критерії, якими повинні керуватись держави при врегулюванні конфліктних ситуацій щодо реалізації права на свободу слова і права на повагу до релігійних почуттів з огляду на експертні висновки Венеціанської комісії «За демократію через право».

У статті зазначається, що ефективність реалізації вказаних прав і свобод залежить від ефективності правової сфери й впливає на розвиток демократичних засад розбудови кожної держави. Докладно розглянуто питання про правові межі права на свободу слова та права на релігійну свободу, проаналізовано положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Конституції України та інших нормативно-правових актів, що безпосередньо визначають державні гарантії прав людини.

Автори статті наголошують, що будь-які обмеження прав людини повинні бути виважені та обґрунтовані необхідністю їх запровадження, адже безпідставні обмеження права на релігійну свободу або права на свободу слова завжди породжують ще більшу агресію і провокують

конфлікти. Кожна особа має різні моральні і релігійні переконання, тому дії, які для одних можуть бути неприйнятними і порушувати їх релігійні почуття, для інших будуть можливістю висловити власну думку й позицію. Обмеження або вирішення пріоритетності одного з цих прав вимагає пошуку відповідного балансу з метою забезпечення правопорядку та порозуміння в суспільстві.

Як підсумок, автори зазначають, що визначення меж реалізації права на свободу слова та права на релігійну свободу повинні враховувати усі кроскультурні особливості суспільства та не порушувати право вірян на захист їх релігійної свободи, що є важливою умовою реалізації принципу верховенства права в демократичній державі.

Ключові слова: права і свободи, свобода думки й слова, релігійні почуття, міжнародні гарантії захисту, блюзнірство, юридичне забезпечення.

Анотація. В статті проаналізовано соотношение права на свободу слова и права на уважение религиозных чувств в контексте международно-правовых гарантий их обеспечения. Выделены основные критерии, которыми должны руководствоваться государства при урегулировании конфликтных ситуаций по реализации права на свободу слова и права на уважение религиозных чувств учитывая экспертные выводы Венецианской комиссии «За демократию через право».

В статті відзначається, що ефективність реалізації вказаних прав і свобод залежить від ефективності правової сфери і впливає на розвиток демократических основ розвитку любого государства. Подробно рассмотрен вопрос о правовых рамках права на свободу слова и права на религиозную свободу, проанализированы положения Конвенции о защите прав человека и основных свобод, Конституции Украины и других нормативно-правовых актов, которые непосредственно определяют государственные гарантии прав человека.

Авторы статьи отмечают, что любые ограничения прав человека должны быть взвешенные и обоснованные необходимостью их введения, ведь бесосновательные ограничения права на религиозную свободу или права на свободу слова всегда порождают ещё большую агрессию и провоцируют конфликты. Каждый человек имеет различные моральные и религиозные убеждения, поэтому действия, которые для одних могут быть неприемлемыми и нарушать их религиозные чувства, для других будут возможностью выразить собственное мнение и позицию. Ограничения или решения приоритетности одного из этих прав требует поиска соответствующего баланса с целью обеспечения правопорядка и взаимопонимания в обществе.

Как итог, авторы отмечают, что определение границ реализации права на свободу слова и права на религиозную свободу должны учитывать все кросскультурные особенности общества и не нарушать право верующих на защиту их религиозной свободы, что является важным условием реализации принципа верховенства права в демократическом государстве.

Ключевые слова: *права и свободы, свобода мысли и слова, религиозные чувства, международные гарантии защиты, кощунство, юридическое обеспечение.*

Summary. *The article analyzes the relationship between the right to freedom of speech and the right to respect for religious feelings in the context of international legal guarantees for their provision. The main criteria to be followed by states in resolving conflict situations regarding the exercise of the right to freedom of speech and the right to respect for religious feelings are highlighted, taking into account the expert opinions of the Venice Commission «For Democracy through Law».*

The article notes that the effectiveness of the implementation of these rights and freedoms depends on the effectiveness of the legal sphere and affects

the development of democratic principles of development of each state. The issues of the legal limits of the right to freedom of speech and the right to religious freedom are considered in detail, the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the Constitution of Ukraine and other legal acts directly defining state guarantees of human rights are analyzed.

The authors of the article emphasize that any restrictions on human rights must be weighed and justified by the need to implement them, because unjustified restrictions on the right to religious freedom or the right to freedom of speech always generate even more aggression and provoke conflicts. Each person has different moral and religious beliefs, so actions that for some may be unacceptable and violate their religious feelings, for others will be an opportunity to express their own opinion and position. Limiting or deciding on the priority of one of these rights requires finding an appropriate balance in order to ensure law and order and understanding in society.

As a result, the authors note that defining the limits of the right to freedom of speech and the right to religious freedom must take into account all cross-cultural features of society and not violate the right of believers to protect their religious freedom, which is an important condition for the rule of law.

Key words: *rights and freedoms, freedom of thought and speech, religious feelings, international guarantees of protection, blasphemy, legal support.*

Постановка проблеми. Свобода є невід'ємною частиною людського буття. Ця філософська категорія є найбільш складною за формою реалізації й суперечливою за змістом, як зазначав Гегель: «Про жодну ідею не можна з таким повним правом сказати, що вона є не визначеною, багатозначною і водночас найвеличнішим непорозумінням. Незважаючи на невичерпне філософське осмислення цього феномену, свобода виступає інтегральною частиною основоположних принципів права, що у свою

чергу становлять плацдарм системи загальнообов'язкових, формально визначених правил поведінки загального характеру, які врегульовують найбільш важливі суспільні відносини [1, с. 89].

У постіндустріальному суспільстві поняття «свобода» нерідко вживається з метою маніпуляції, загострення її відчуття та популізму. Зміст, уміщений у цей термін у засобах масової інформації, у виступах політичних лідерів трактується по-різному, пропонуються протилежні шляхи її реалізації. Особливої гостроти набуває питання про визначення меж свободи слова і його співвідношення з правом на повагу до релігійних почуттів. Останні події, які мали місце в країнах Європи (терористичні акти в Парижі, у Відні, Ніцці тощо) призвели до загострення міжнаціональних і міжрелігійних взаємин, що посилили ескалацію конфлікту між традиційними європейськими цінностями (свободи слова) і правами релігійних (наприклад, мусульманських) меншин.

Актуальність дослідження. В умовах розбудови демократичної правової держави й реформування правової системи України відповідно до загальноєвропейських стандартів особливого значення набуває питання комплексного й ефективного гарантування прав людини, зокрема, права на повагу релігійних почуттів і свободи слова.

У контексті підтримки демократії та збереження курсу на розвиток правової держави Україна демонструє визнання людини найвищою соціальною цінністю як пріоритетний напрямок правового регулювання. Невід'ємними правами людини є право на повагу до релігійних почуттів і право на свободу слова, що закріплюється низкою міжнародних нормативно-правових актів і національним законодавством. Сучасна політична кон'юнктура в міжнародному геополітичному просторі зумовлює певне нівелювання цих прав і загострює питання про пріоритетність одного з них.

Приголомшлива подія відбулася 16 жовтня 2020 року в передмісті Парижа Конфлан-Сент-Онорин, коли на уроці зі свободи слова вчитель Самюель Паті продемонстрував учням карикатуру на пророка Мухаммеда. За кілька днів вчителя обезголовив виходець із Чечні. Після цього в Twitter з'явилася одіозна фотографія відрізаної голови й підпис: «Я стратив одного з Ваших пекельних псів, який наважився принизити Мухаммеда». Президент Франції Емманюель Макрон на траурній церемонії вшанування пам'яті вчителя Самюеля Паті зазначив, що іслам перебуває у стані кризи, а Франція не відмовиться від карикатур і малюнків. Проти таких висловлювань президента Франції Макрона в Йорданії, Катарі, Кувейті й Туреччині пройшли акції протесту [22].

В Україні тема релігійної свободи завжди була об'єктом гострих дискусій і набула особливого напруження у 2019 р., коли Православна церква України отримала від Вселенського патріарха Варфоломія I Томос про автокефалію. Прихильники різних конфесій православної церкви деколи критично висловлюються на адресу інших церков. Таким чином постає питання: чи повною мірою використовується потенціал правового регулювання з метою попередження соціальних конфліктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цю проблему досліджувало багато науковців у різні часи та періоди. Особливий науковий доробок внесли такі вітчизняні та зарубіжні науковці як: Дудаш Т. І [4, с. 242], Биля-Сабадаш І. О. [5, с. 9], Варламова Н. В. [9, с. 15], Уварова Е. А. [10, с. 66], Алексі Р. [11, с. 229], Вовк Д. О. [19, с. 175] та інші, які досліджували важливість забезпечення дотримання балансу між правом на повагу до релігійних почуттів і свободою слова.

Мета статті полягає в аналізі наукових підходів щодо визначення співвідношення фундаментальних прав людини в демократичному суспільстві: права на свободу слова та права на повагу до релігійних

почуттів з метою знаходження балансу крізь призму судової практики Європейського суду з прав людини.

Виклад основного матеріалу. У сучасному глобалізованому світі свобода слова розглядається як фундаментальне право людини, яке закріплено як на міжнародно-правовому рівні, починаючи із Загальної декларації прав людини (ст. 19) та Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 10), так і на національно-правовому рівні практично в усіх країнах світу. Зокрема, ст. 10 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (надалі Конвенція) наголошує: «Кожен має право на свободу вираження поглядів, що передбачає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств» [3].

Український правознавець Дудаш Т. І. вважає, що свободи, гарантовані ст. 9 і 10 Конвенції мають подвійний аспект: внутрішній і зовнішній. З погляду «внутрішнього» аспекту, свобода - абсолютна: фундаментальні ідеї та переконання, що активізуються в глибині душі людини, не можуть підривати громадський порядок, а отже, не можуть і зазнавати обмежень з боку державних органів. Проте зі сторони «зовнішнього» аспекту, така свобода залишається відносною. Ця релятивність логічна, оскільки мова йде про свободу сповідувати свої переконання або виголошувати свої думки, адже в іншому випадку правопорядок може опинитися під загрозою порушення [4, с. 242].

Схожу позицію висловлює І. О. Биля-Сабадаш, резюмуючи, що абсолютна толерантність до свободи слова - завелика розкіш. Практично загальновизнаним є те, що свобода слова може законно обмежуватись (як і будь-яка інша свобода), а полеміку викликає лише питання, наскільки

далеко можуть зайти такі обмеження і про законні підстави таких обмежень [5, с. 9].

Необмежена «зовнішня форма» свободи слова може негативно впливати на забезпечення правопорядку в суспільстві, тому більшість країн встановили легальні обмеження щодо даного фундаментального права з метою забезпечення гармонічних суспільних відносин та політичного балансу у суспільстві.

Свобода слова в Україні гарантується на найвищому законодавчому рівні, ст. 34 Конституції України проголошує: «Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір». Зміст права на свободу думки і слова полягає в тому, що ніхто не може заборонити людині мати власні думки та публічно їх висловлювати. Погляди та переконання людини можуть стосуватися будь-яких сфер: зовнішньої політики, державної влади, економічних процесів, освіти, культури, а також – релігії. Важливо зазначити, що Основний Закон встановлює й обмеження свободи слова, коли це може загрожувати національній безпеці, територіальній цілісності або громадському порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [4].

Стосовно можливих обмежень свободи слова доцільною і виправданою є тимчасова заборона блюзнірства та (або) критики в принизливій формі на користь релігійної свободи за умов проголошення надзвичайного чи воєнного стану через конфлікти на релігійному ґрунті, або є достатні причини вважати, що такі конфлікти можуть спричинити інші соціальні конфлікти. По-друге, негативні правові наслідки доцільно

передбачати для засобів масової інформації, які систематично розміщують матеріали, що містять блюзнірство й критику в принизливій формі, якщо це стосується певної релігії, якщо засіб масової інформації є проявом інституціоналізації суспільного руху (платформи), який спрямований на розпалювання релігійної ворожнечі. По-третє, слід запроваджувати «просторові» обмеження свободи слова. Свобода висловлювань, що містять блюзнірство або критику релігії у будь-якій формі, та їх розповсюдження є недоречними і образливими, якщо йдеться про місця зібрань віруючих [7, с. 9].

Як відомо, держава не може вимагати від осіб, які не належать до релігійних організацій, утриматись від дій, які суперечать певним релігійним догмам. Н. Варламова вважає, що публікація карикатур у періодичному виданні *Charlie Hebdo* ніяк не порушує релігійні почуття мусульман, адже вірян ніхто не змушував на них дивитися і не поширював ці світлини в мечетях. Вона звертає увагу на те, що можливість випускати такі карикатури є правом, яке проголошено у світській державі. Свобода слова передбачає можливість вільної журналістики, дає змогу виразити погляди художників, тому подібні карикатури заслуговують у світській країні не меншого захисту ніж права релігійних громад [9, с. 15].

Суть дискусії, на думку Дмитра Вовка і Олени Уварової, про пріоритетність одного права над іншим зводиться до найбільш поширених трьох точок зору:

- Свобода слова священна, і кожен може висловлювати свої думки і переконання, які вважає за потрібне, навіть якщо це пов'язано з жорсткою критикою релігійної чи іншої моральної системи;
- Релігійний екстремізм – наслідок мультикультурності і надмірної терпимості, культивованої в європейських країнах;
- Провокації щодо розправи над журналістами, політиками і діячами мистецтва, так само, як і тероризм як такий, призводять

до ігнорування традиції інших народів (звісно, пригноблених і скривджених європоцентризмом і колоніальним минулим) [10, с. 66].

Важливо розуміти, що переконання вірян різних релігійних течій і цінності людей, які не є їхніми представниками, можуть кардинально розрізнятися. Дії людей можуть по-різному трактуватися і осмислюватися з погляду релігії і моралі, тому доцільно знайти певний баланс між цими правами, а не встановлювати нові обмеження. Велика кількість заборон лише провокуватиме нові конфлікти й насаджатиме неправомірну поведінку. Тема пошуку балансу є досить складною, адже ідеальної пропорційності між межами реалізації того чи іншого права досягти досить складно [19, с. 175].

Роберт Алексі вважає, що розумне застосування невід'ємних прав вимагає аналізу пропорційності, який передбачає балансування. У свою чергу дослідження того, як співвідносяться фундаментальні права, потребує визначення цінностей, що знаходяться на протилежних шальках терезів при їх балансуванні. Загалом, у процесі балансування основним є дотримання вичерпного переліку випадків обмеження свободи слова або будь-якого іншого права в національному законодавстві або в Європейській Конвенції [11, с. 229]. Невід'ємною складовою зазначеного пошуку є практика Європейського суду з прав людини, яка зразковими справами демонструє межі балансування цих прав і підстави їх обмеження. Правові позиції ЄСПЛ дозволяють судам оцінити пропорційність державного втручання в свободу слова та визначити межі дотримання державою балансу між правами різних осіб.

Такий саме фундаментальний характер має і право на свободу совісті й релігії. Стаття 35 Конституції України проголошує: «Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно

відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність» [2].

Релігійна свобода, як і будь-яка інша свобода є обмеженою. Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод в ст. 9 встановлює випадки таких обмежень в інтересах громадської безпеки для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Національне законодавство України регламентує діяльність релігійних організації законом України «Про свободу совісті та релігійні організації», що окреслює на національному рівні межі реалізації фундаментального права на свободу совісті та релігії.

Разом з тим, українське законодавство встановлює певні обмеження щодо дій, які можуть образити почуття вірян. Закон України «Про захист суспільної моралі» проголошує, що забороняються виробництво та розповсюдження продукції, яка пропагує бузувірство, блюзнірство, неповагу до національних і релігійних святинь [6]. Термін «блюзнірство» і вимоги до друкованої, аудіовізуальної, електронної та іншої продукції чітко регламентовано Національною експертною комісією з питань захисту суспільної моралі, зокрема, блюзнірством вважається: зневажливо-знущальне, образливе, глузливе ставлення до чого-небудь шанованого і шанобливого [7].

Національне законодавство багатьох не тільки консервативних держав, таких як Ізраїль, Іран, Саудівська Аравія тощо, але і світських країн Європейського континенту, окрема, Німеччині, Італії, Іспанії, Австрії, Греції, Фінляндії тощо, встановлює кримінальну відповідальність за образу почуттів вірян. Кримінальний кодекс України у низці статей передбачає відповідальність за дії, які принижують релігійні почуття вірян. Зокрема, в ст. 161 Кримінального кодексу України зазначено, що умисні дії, які спрямовані на розпалювання релігійної ворожнечі або образа

почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями є кримінально караними діяннями [8]. Кримінальне переслідування за образу почуттів вірян вважається порушенням свободи слова також в США і Великобританії.

Цікавою є думка Венеціанської комісії, яка у своєму звіті від 23 жовтня 2008 р. щодо питань блюзнірства зазначила, що за підбурювання до ненависті, у тому числі, до релігійної ненависті, має наставати кримінальне покарання, і що доцільно ставити чітку вимогу щодо наявності наміру або злочинної недбалості. У доповіді також зроблено висновок, що не є необхідним або бажаним оголошувати правопорушенням релігійну образу, тобто лише образу релігійних почуттів без елемента підбурювання до ненависті як істотного компонента. До того ж, автори доповіді вважають, що правопорушення, пов'язане з блюзнірством, варто скасувати та не вводити наново [12, с. 28].

Важливо зазначити, що фундаментальні права не утворюють застиглої ієрархії, про що наголошувалося на Експертному семінарі «Freedom of Expression and Advocacy of Religious Hatred that Constitutes Incitement to Discrimination, Hostility or violence» (Женева, 2-3 жовтня 2008 р.) щодо співвідношення між статтями 19 і 20 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Право не захищає релігію від критики й прискіпливої суспільної уваги. Воно лише гарантує релігійну свободу. Однак з цього не випливає, що захист від брутальних знущань не підпадає під гарантії права на релігійну свободу. Відповідно слід говорити не про конфлікт між свободою слова і релігійною свободою, де одна з них «повинна» перемогти, а про пошук необхідного балансу між ними [20, с. 15].

Існують різні підходи до ідеї балансування релігійної свободи і свободи слова. Один з таких підходів визнано практикою Європейського суду з прав людини у низці справ щодо пропорційності дії держави, які

спрямовані на попередження образ релігійних почуттів («Інститут Отто-Премінгер проти Австрії», «Вінгроу проти Сполученого Королівства») чи притягнення до відповідальності осіб, винних у таких діях («І. А. проти Туреччини»). У справі «Інститут Отто-Премінгер проти Австрії» йшлося про заборону австрійською владою демонстрації фільму, в якому непристойно зображувалися і висміювалися Бог, Христос і Діва Марія. ЄСПЛ зазначив: «Наклавши арешт на фільм, австрійська влада діяла в інтересах релігійного миру ... і для того, щоб в окремих людей не склалося відчуття, що їхні релігійні уявлення стали об'єктом необґрунтованих і образливих нападок» [16].

Важливою складовою свободи слова є вільна журналістика. Дискусії виникають, зазвичай, щодо розмежування оціночних і фактичних суджень журналістів та віднесення судження до одного з видів, що зумовлює плутанину при врегулюванні суспільних відносин. У справі «Нова газета» та Бородянський проти Росії» ЄСПЛ визначив критерії розмежування оціночних суджень від фактичних: 1) факти, що є загальновідомими; 2) факти, які є підтвердженими будь-яким джерелом; 3) наявність посилання на незалежне дослідження [21].

В Україні питання відмінностей між оціночними і фактичними судженнями врегульовано Законом України «Про інформацію». Зокрема в ст. 30 ч. 1 зазначено, що ніхто не може бути притягнений до юридичної відповідальності за висловлювання оціночних суджень. Також закон дає чітке визначення: оціночними судженнями, за винятком клевети, є висловлювання, які не містять фактичних даних, критика, оцінка дій, а також висловлювання, що не можуть бути витлумачені як такі, що містять фактичні дані, зокрема з огляду на характер використання мовностилістичних засобів (вживання гіпербол, алегорій, сатири). Оціночні судження не підлягають спростуванню та доведенню їх правдивості [14].

Критерієм відокремлення фактичних тверджень від оціночних суджень є можливість встановлення їх відповідності дійсності. Наявність фактів можна довести, а правдивість оціночних суджень – неможливо, з огляду на що, оціночні судження не можуть бути предметом доказування у справі. Особа не може бути притягнута до відповідальності за оціночні судження, зміст та форма яких відповідають моральним засадам суспільства. Однак, оціночні судження повинні ґрунтуватися на певних фактичних підставах для подібних суджень, оскільки навіть оціночне судження за умов відсутності будь-яких фактичних підстав для їх висловлювання може виходити за межі того, що охороняється свободою слова. Інакше оціночні судження будуть розцінені, як зловживання свободою слова, а розповсюдження неправдивої інформації є порушенням особистих немайнових прав, а в контексті зазначеного питання приниженням релігійних почуттів [13, с. 32].

Загалом, журналісти мають розуміти їхній фактичний вплив на суспільство. Ідеї та події, які популяризуються ЗМІ, можуть викликати значну активність у суспільстві, що може призвести до порушення культурних або релігійних почуттів. Поширення нетерпимості й дискримінаційних поглядів призводить до конфліктів і не сприяє вільній реалізації прав людини. У цьому аспекті важливою є широка співпраця журналістів з національними й міжнародними організаціями, які організовують навчальні програми підвищення професійної етики й поваги до релігійних і культурних прав людини.

Практика національних суддів і Європейського суду з прав людини демонструє різноманітні способи врівноваження «конкуруючих» прав людини. Тому доцільно розглянути декілька прикладів балансування права на свободу слова і права на повагу до релігійних почуттів.

Показовою є справа «Тагієв і Хусейнов проти Азербайджану», рішення ЄСПЛ від 05.12.2019 року. Спір виник у зв'язку із засудженням

заявників публікації, де автори (Тагієв і Хусейнов) порівнювали західні і східні цінності. Стаття під назвою «Європа і ми» викликала критику азербайджанських й іранських релігійних діячів і організацій, а також релігійний наказ, який закликав до смерті заявників. Незабаром заявники були притягненні до кримінальної відповідальності за розпалювання релігійної ворожнечі і порушення релігійних почуттів вірян.

Суд дійшов висновку, що національні суди не обґрунтували доцільність засудження авторів статті, в якій порівнювались західні та східні цінності, що спричинило дискусію про роль релігії у суспільстві. Суд ухвалив висновок, у якому було встановлено, що певні зауваження могли б скласти підґрунтя для розпалювання релігійної ненависті та ворожнечі не намагаючись встановити баланс між правом заявників повідомляти громадськість про свої погляди на релігію та правом вірян поважати їх переконання. Суд дійшов висновку, що засудження заявників було не виправдане, тому не було «необхідним в демократичному суспільстві». Суд констатував порушення ст. 10 Європейської конвенції з прав людини [15].

З іншого боку, конфлікт між свободою слова і релігійною свободою не завжди вирішується на користь свободи слова. Позиція Європейського суду з прав людини допускає обмеження свободи слова в разі образи почуттів вірян. Так, у справі «Інститут Отто Премінгера проти Австрії» суд визнав правомірними дії австрійської влади, щодо вилучення з прокату фільму, у якому допускались неприйнятні припущення щодо Ісуса [16]. У справі «Уінгроу проти Сполученого Королівства» було прийнято аналогічне рішення у зв'язку із заборонаю прокату фільму, в основі сюжету якого – сексуальні фантазії по відношенню до Ісуса [17]. А у справі «В. А. проти Туреччини» Суд назвав повість з блюзнірськими коментарями про пророка Мухаммеда «агресивною атакою на ісламського пророка» [18].

Висновки. У правовому просторі різних країн нема єдиного підходу щодо можливості обмеження свободи слова у зв'язку з образою релігійних почуттів громадян, особливо щодо встановлення кримінальної відповідальності за такі образи.

Свобода слова, як і релігійна свобода – є невідчужуваними правами людини, які гарантуються державою. У разі виникнення конфлікту таких прав, необхідно встановлювати кожен окремий випадок і враховувати усі обставини справи. Потрібно чітко детермінувати цінності, які порушені і віднайти баланс, який забезпечить реалізацію кожного права.

Українські науковці висловлюють різні позиції щодо визначення балансу між правом на свободу думки та правом на релігійну свободу. Частина правознавців вважає, що потрібно враховувати принципи світськості в державі, у зв'язку з чим, при розгляді подібних спорів аргументів на захист свободи слова буде більше. Інші вважають, що свободу слова потрібно обмежити заборонаю блюзнірства та критики у принизливій формі під час надзвичайного, чи воєнного стану, зокрема, в засобах масової інформації та в місцях перебування вірян. Необхідно заборонити принизливі коментарі щодо релігії під час воєнних конфліктів, особливо, якщо конфлікти виникають на релігійному ґрунті.

Будь-які обмеження прав людини повинні бути виважені та обґрунтовані необхідністю їх запровадження, адже безпідставні обмеження права на релігійну свободу або права на свободу слова завжди породжують ще більшу агресію і провокують конфлікти. Важливо пам'ятати, що кожна особа має різні моральні і релігійні переконання, тому дії які для одних можуть бути неприйнятними і порушувати їх релігійні почуття, для інших будуть можливістю висловити власну думку і позицію. Обмеження або вирішення пріоритетності одного з цих прав повинні будуватися на балансі між ними, що забезпечить правопорядок і порозуміння в суспільстві.

Україна – держава, яка проголосила відокремленість держави від церкви і повинна керуватися у своїх правовій політиці принципом верховенством права. Якщо свобода слова конкурує із релігійною свободою, спір повинен розглядатись у судовому порядку. При цьому підґрунтям розгляду таких справ має залишатися світський вибір та релігійна нейтральність держави. При розгляді таких дискусій суд має залишатися нейтральним і неупередженим органом влади, який ухвалює рішення з метою забезпечення прав людини, збереження плюралізму думок та розвитку демократії, з урахуванням цивілізаційних принципів непорушності честі та гідності особистості.

Література

1. *Метаморфози свободи: спадщина Бердяєва у сучасному дискурсі (до 125-річчя з дня народження М. О. Бердяєва): Український часопис російської філософії // Вісник Товариства російської філософії при Українському філософському фонді. Вип. 1. К.: Вид. ПАРАПАН, 2003. 648 с.*
2. *Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. 1996. №30. Ст. 141.*
3. *Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року // Урядовий кур'єр. 2010. №215.*
4. *Дудаш Т.І. Практика Європейського суду з прав людини: навч.-практ. посіб. / Т.І. Дудаш. К.: Алерта, 2013. 368 с.*
5. *Биля-Сабадаш І. О. Блюзнірство та (або) критика у принизливій формі в контексті свободи релігії / І. О. Биля-Сабадаш // Свобода релігії і свобода слова після : збірка есе до круглого столу Харк. Юрид. т-ва, 25 лют. 2015 р. / Харк. юрид. т-во. Харків: б.в. , 2015. С. 8-10.*

6. Про захист суспільної моралі : Закон України від 20 листопада 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. 2004. № 14. Ст. 192.
7. Рішення Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі від 16.10.2014 №2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr002623-14#Text>
8. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. 2001. №25-26. Ст. 131.
9. Варламова Н. В. Свобода вираження мнень і свобода совести в світському державстві / В.В. Наталія // Свобода релігії і свобода слова після : збірка есе до круглого столу Харк. Юрид. т-ва, 25 лют. 2015 р. / Харк. Юрид. т-во. Харків: б.в., 2015. С.15-18
10. Уварова Е. А. Свобода слова і свобода віровіповідання: неілюзорність балансу / Елена Уварова, Дмитрий Вовк // Свобода релігії і свобода слова після Charlie Hebdo : зб. есе до круглого столу Харк. юрид. т-ва, 25 лют. 2015 р. Харків, 2015. С. 66-84.
11. Алексі Р. Розумність права [текст] / Р. Алексі // Філософія права і загальна теорія права. 2013. № 2. С. 229-239.
12. ECRJ General Policy Recommendation No. 15 on Combating Hate Speech, Adopted on December, 8, 2015 [Electronic resource] / Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-15-on-combating-hate-speech/16808b5b01>
13. Можаровська К.В. Фактичні твердження та оціночні судження як центральні цивільно-правові категорії захисту честі, гідності та ділової репутації К.В. Можаровська // Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2014. №29 ч. 2 т. 2. С. 28-32.
14. Про інформацію : Закон України від 02 жовтня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. 1992. №48. Ст. 650.

15. Tagiyev and Huseynov v. Azerbaijan of 5 December 2019 [Electronic resource] / European Court of Human Rights // European Court of Human Rights Portal. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/spa#{%22itemid%22:\[%22001-198705%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/spa#{%22itemid%22:[%22001-198705%22]})
16. Otto-Preminger-Institut v. Austria judgment of 20 September 1994 [Electronic resource] / European Court of Human Rights // European Court of Human Rights Portal. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22dmdocnumber%22:\[%22695774%22\],%22itemid%22:\[%22001-57897%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22dmdocnumber%22:[%22695774%22],%22itemid%22:[%22001-57897%22]})
17. Wingrove v. the United Kingdom judgment of 25 November 1996 [Electronic resource] / European Court of Human Rights // European Court of Human Rights Portal. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22dmdocnumber%22:\[%22695957%22\],%22itemid%22:\[%22001-58080%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22dmdocnumber%22:[%22695957%22],%22itemid%22:[%22001-58080%22]})
18. I. A. v. Turkey of 13 September 2005 [Electronic resource] / European Court of Human Rights // European Court of Human Rights Portal. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-70112%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-70112%22]})
19. Вовк Д. О. Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення / Д. О. Вовк. Х. : Право, 2009. 224 с.
20. Expert Seminar on the Links Between Articles 19 and 20 of the International Covenant on Civil and Political Rights [Electronic resource] / Freedom of Expression and Advocacy of Religious Hatred That Constitutes Incitement to Discrimination, Hostility or Violence, Geneva, 2-3 October 2008 // report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. URL: <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Expression/ICCPR/Seminar2008/CompilationConferenceRoomPapers.pdf>
21. Novaya Gazeta and Borodyanskiy v. Russia of 28 March 2013 [Electronic resource] / European Court of Human Rights // European Court of Human

Rights Portal. URL:
[https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-117683%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-117683%22]})

22. Інтернет-ресурс «BBC News Україна»: жорстоке вбивство вчителя у Франції: йому погрожували, поліція затримала 9 людей [Електронний ресурс] / BBC News Україна. 2020. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-54582732>

References

1. Metamorphoses of Freedom: Berdyaev's Legacy in Contemporary Discourse (to the 125th Anniversary of the birth of M.O. Berdyaev: Ukrainian Journal of Russian Philosophy // Bulletin of Russian Philosophical Society affiliated to Ukrainian philosophical foundation, issue 1. K.: Ed. PARAPAN, 2003. 648 p.
2. The Constitution of Ukraine from June 28, 1996 // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1996. №30. P. 141.
3. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950. Uryadovy Courier – Government Courier, 2010. №215.
4. Dudash T. I. Practice of European Court of Human Rights: Teach and practical handbook / T. I. Dudash. Alerta, 2013. 368 p.
5. Bilja-Sabadash I.A. Blasphemy and (or) criticism in a humiliating form in the context of freedom of religion / I. A Bilja-Sabadash // Freedom of religion and freedom of speech after: collection of essays to the round table Kharkiv. legal society, Feb. 25th. 2015 / Kharkiv legal society. Kharkiv: b.v., 2015. P. 8-10.
6. On protection of public morals: the Law of Ukraine from November 20, 2003 // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2004. № 14. P. 192.
7. Decision of the National Expert Commission of Ukraine for the Protection of Public Morality dated 16.10.2014. №2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr002623-14#Text>

8. Criminal Code of Ukraine from April 5, 2001 // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2001. №25-26. P. 131.
9. Varlamova N.V. Freedom of expression and freedom of conscience in the secular state / N. V. Varlamova // Freedom of religion and freedom of speech after: a collection of essays for the round table Kharkiv. legal society, Feb. 25th. 2015 / Kharkiv. legal society. Kharkiv: b.v., 2015. P. 15-18.
10. Uvarova E.A. Freedom of speech and freedom of religion: the illusion of balance / Elena Uvarova, Dmitry Vovk // Freedom of religion and freedom of speech after Charlie Hebdo: collection essay to the Kharkiv round table. legal society, Feb. 25th. 2015. Kharkiv, 2015. P. 66–84.
11. Alexy R. A. Reasonableness of law [text] / R. A. Alexy // Philosophy of law and general theory of law. 2013. № 2. P. 229-239.
12. ECRI General Policy Recommendation No. 15 on Combating Hate Speech, Adopted on December, 8, 2015 [Electronic resource] / Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-15-on-combating-hate-speech/16808b5b01>
13. Mozharovska K. V. Factual allegations and evaluative judgments as the central civil law categories of protection of honor, dignity and business reputation K. V. Mozharovska // Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. 2014. №29. Part 2, Vol. 2. P. 28-32.
14. On Information: Law of Ukraine of October 2, 1992 // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1992. №48. P. 650.
15. Tagiyev and Huseynov v. Azerbaijan of 5 December 2019 [Electronic resource] / European Court of Human Rights // European Court of Human Rights Portal. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/spa#{%22itemid%22:\[%22001-198705%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/spa#{%22itemid%22:[%22001-198705%22]})
16. Otto-Preminger-Institut v. Austria judgment of 20 September 1994 [Electronic resource] / European Court of Human Rights // European

- Court of Human Rights Portal. URL:
[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22dmdocnumber%22:\[%22695774%22\],%22itemid%22:\[%22001-57897%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22dmdocnumber%22:[%22695774%22],%22itemid%22:[%22001-57897%22]})
17. Wingrove v. the United Kingdom judgment of 25 November 1996 [Electronic resource] / European Court of Human Rights // European Court of Human Rights Portal. URL:
[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22dmdocnumber%22:\[%22695957%22\],%22itemid%22:\[%22001-58080%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22dmdocnumber%22:[%22695957%22],%22itemid%22:[%22001-58080%22]})
18. I. A. v. Turkey of 13 September 2005 [Electronic resource] / European Court of Human Rights // European Court of Human Rights Portal. URL:
[https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-70112%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-70112%22]})
19. Vovk D.O. Law and Religion: General Theoretical Problems of the Relationship: Monograph / D.O. Vovk. X.: Right, 2009. 186 p.
20. Expert Seminar on the Links Between Articles 19 and 20 of the International Covenant on Civil and Political Rights [Electronic resource] / Freedom of Expression and Advocacy of Religious Hatred That Constitutes Incitement to Discrimination, Hostility or Violence, Geneva, 2-3 October 2008 // report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. URL:
<https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Expression/ICCPR/Seminar2008/CompilationConferenceRoomPapers.pdf>
21. Novaya Gazeta and Borodyanskiy v. Russia of 28 March 2013 [Electronic resource] / European Court of Human Rights // European Court of Human Rights Portal. URL:
[https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-117683%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-117683%22]})
22. Internet resource «BBC News Ukraine»: brutal murder of a teacher in France: he was threatened, the police detained 9 people [Electronic resource] / BBC News Ukraine. 2020. URL:
<https://www.bbc.com/ukrainian/news-54582732>